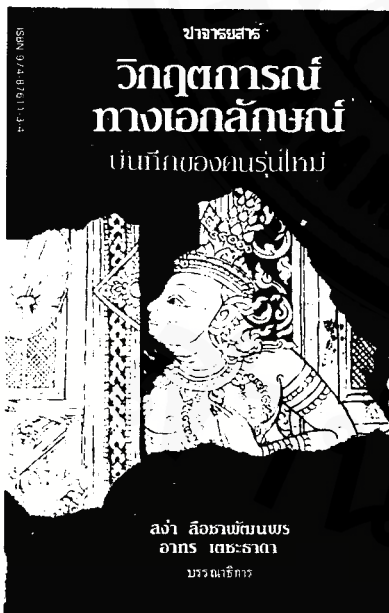

ปัญหาวิกฤตการณ์เอกลักษณ์ไทย*

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

*ทัศนะต่อหนังสือ วิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ : บันทึกของคนรุ่นใหม่, สง่า ลือชาพัฒนพร และอภรณ์ เตะระธาดา (บรรณาธิการ), จัดพิมพ์โดย ปาจารย์สาร และโครงการพุทธ-ไทยปริทัศน์, ธันวาคม 2524.

ในช่วงภายในไม่ถึงสิบปีที่ผ่านมาสังคมไทย ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาวิเคราะห์วิจารณ์ และเปิดเผยถึงปัญหาต่าง ๆ อันมากมายอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ด้วยความพยายามของบุคคลหลายกลุ่มและวิธีศึกษาหลายแบบ. ถึงแม้ว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการศึกษานั้น บางครั้งอาจพ้องกัน และบางครั้งขัดแย้งกัน แต่ปัญหายังคงดำรงอยู่และหลายคนตระหนักถึงมัน. ปัญหาเหล่านี้มีทั้งแง่ที่เราสามารถเห็น ได้ชัดเป็นรูปธรรม และแง่ที่อยู่เบื้องหลังภาพที่ปรากฏเมื่อเร็ว ๆ นี้ ปัญหาสำคัญประการหนึ่งได้ถูกขุดค้นขึ้นมา. มันเป็นปัญหาที่อยู่เบื้องหลังความล้มเหลวของอุดมการณ์แห่งชาติในการสร้างเอกภาพ, อยู่เบื้องหลังความระส่ำระสายของสังคมปัจจุบัน, อยู่เบื้องหลังตัวเราเอง - นั่นคือ ปัญหาเอกลักษณ์ของชาติ.

หนังสือ วิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ :

บันทึกของคนรุ่นใหม่ ได้พยายามเสนอภาพปัญหาดังกล่าวจากนันททัศนะ ทั้งในรูปของบทปาฐกถา, อภิปราย และการสนทนาในที่นี้ เราจะเริ่มด้วยการพิจารณาข้อเสนอเหล่านั้นโดยสรุป แล้วไตร่ตรองทบทวนบางประเด็น พร้อมทั้งเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติม.

1. นานาทัศนะว่าด้วยเอกลักษณ์ไทย

ในขณะที่หนังสือประกอบด้วยบทต่าง ๆ ถึง 8 บท แต่แต่ละบทต่างมีหัวเรื่องเฉพาะซึ่งหากดูจากสารบาญ อาจเห็นว่าบางเรื่องไม่สัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ เลย. อย่างไรก็ตาม ในเนื้อหาหลายเรื่อง หนังสือได้ให้แนวความคิดบางอย่างที่พอจะมองเห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของเรื่องทั้งหมด และในที่นี้ เราจะพยายามวาดภาพความสัมพันธ์ของเนื้อหาอย่างเป็นระบบโดยสรุป.

หัวข้อแรกเป็นการพูดถึงเรื่อง “เอกลักษณ์ไทย” โดยตรงจากการประชุมสัมมนา ซึ่งมีทั้งปาฐกถา, การอภิปราย และสรุปผล. ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาคือ -

- (1) ความจำเป็นในการแสวงหาเอกลักษณ์ไทย
- (2) ความหมายของเอกลักษณ์และวิธีการมองเอกลักษณ์โดยกว้าง
- (3) เอกลักษณ์ไทย

1.1 ความจำเป็นในการแสวงหาเอกลักษณ์ไทย

นี่เป็นข้อบทปาฐกถาเรื่องแรกของหนังสือโดย ศิริชัย นฤมิตรเรขการ ซึ่งดูเหมือนจะมีวัตถุประสงค์ให้เป็นพื้นฐานของเรื่องทั้งหมด. อย่างไรก็ตาม เนื้อหาแทบทั้งหมดเป็นความพยายามที่จะเข้าใจความหมาย, แนวทางมองเรื่องเอกลักษณ์ และ

ลักษณะบางอย่างของมัน ทศชนะเรื่องความจำเป็นในการแสวงหาเอกลักษณ์เพียงปรากฏในย่อหน้าสุดท้ายว่า :

“ผมขอสรุปในตอนท้ายนี้ว่า ความจำเป็นในการแสวงหาเอกลักษณ์ของชาตินั้นมีอยู่แน่... เราจำเป็นจะต้องหาเอกลักษณ์ของชาติ เพื่อให้รู้จักตัวของเราเองให้มากที่สุด ในขณะเดียวกัน ก็เพื่อให้เข้าใจเพื่อนมนุษย์ในชาติศาสนาอื่น ๆ ให้ดียิ่งขึ้นด้วย... (น.22)

1.2 ความหมายของเอกลักษณ์และวิธีการมองเอกลักษณ์โดยกว้าง

ใน “สรุปผลการประชุม” ได้ระบุถึงความหมายในแง่ที่เป็นลักษณะของเอกลักษณ์ 3 ประการ (น.107-8) คือ

(ก) เอกลักษณ์เป็นลักษณะเฉพาะลักษณะพิเศษหรือลักษณะเด่นของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นสิ่งที่สามารถทำให้เรารู้ได้ว่าสิ่งนี้แตกต่างไปจากสิ่งอื่น.

(ข) ในแง่ของเอกลักษณ์ทางสังคมหมายถึงลักษณะเฉพาะที่คนในสังคมมีอยู่ร่วมกันโดยส่วนใหญ่.

(ค) เอกลักษณ์เป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ (FUNCTIONAL) และยังดำเนินอยู่.

ส่วนวิธีการมองเอกลักษณ์นั้น มีผู้เสนอมากมาย ซึ่งปรากฏข้อสรุป 6 ประการ (น.108-9) คือ

(ก) เอกลักษณ์เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งเปลี่ยนแปลงเสมอ และมีการแลกเปลี่ยนผสมผสานกันอยู่ตลอดเวลา.

(ข) เอกลักษณ์เป็นสิ่งที่สมำเสมอไม่ได้อยู่ประเดี๋ยวประด๋าว ต้องอยู่ในระยะเวลาหนึ่ง และถ้าจะเปลี่ยน ก็ต้องใช้เวลาเปลี่ยน.

(ค) การมองเอกลักษณ์ต้องมองที่แก่น มากกว่ารายละเอียดปลีกย่อย ต้องมองเนื้อหาสาระจุดมุ่งหมายมากกว่ารูปแบบ แก่นนั้นจะเป็นอะไรก็ตาม เป็นอุดมการณ์หรือระบบคุณค่าก็ได้.

(ง) ในการมองต้องมององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างครบถ้วน แม้ว่าเราจะแยกประเด็นหลัก ประเด็นรองได้ แต่เราก็ไม่

สามารถทิ้งส่วนใดได้. องค์ประกอบต่าง ๆ มีหลายแง่หลายมุม ทั้งแง่มุมศาสตร์ ปรัชญา เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ประยุกต์วิทยา.

(จ) เอกลักษณ์อาจเป็นได้ทั้งข้อดีและข้อเสีย ตามแง่มุมเงื่อนไขของผู้มองหรือเป็นไปตามเงื่อนไขของสังคมในขณะหนึ่ง.

(ฉ) การมองเอกลักษณ์ไม่ควรมองเฉพาะในแง่สิ่งที่เข้ามาและเป็นอยู่เท่านั้น แต่ควรมองถึงสิ่งที่ควรจะเป็นด้วย.

1.3 เอกลักษณ์ไทย

ในเรื่องนี้ หนังสือได้เสนอทัศนะที่แตกต่างกันหลายแง่มุมมาก ซึ่งผู้สรุปผลการประชุม ได้พยายามจับประเด็นที่เน้นกันมาก สรุปว่า สิ่งที่มีผลต่อเอกลักษณ์ไทยคือ

(ก) พุทธธรรมมีส่วนสำคัญต่อเอกลักษณ์ไทยแน่ ๆ โดยเฉพาะในอดีต

(ข) ในช่วงเวลาที่ผ่านมาราวครึ่งศตวรรษ อิทธิพลตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทมากจนอาจกล่าวได้ว่า เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดแนวทางของเอกลักษณ์ไทยในทุกด้าน.

(ค) เอกลักษณ์ไทยมีจุดเด่นอยู่ที่การเปลี่ยนแปลง การรู้จักประสานประโยชน์

(ง) เอกลักษณ์ไทยได้ถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองด้วย

(จ) รายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ คือ ความเชื่อในเรื่องบุญ-บาป, รักสนุก, เน้นลักษณะทางปฏิบัติ, เคารพผู้อาวุโส, ความมีน้ำใจ, ขาดระเบียบ, ไม่ตรงต่อเวลา.

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นผลสรุปจากหำบทแรกของหนังสือ. ส่วนสามบทหลังเป็นการสนทนากับการอภิปรายที่มีหัวข้อแตกต่างกัน. อย่างไรก็ตาม มันมีส่วนสืบเนื่องกับเรื่องข้างต้น. บทที่ 6 เป็นการสนทนาในเชิงประวัติศาสตร์เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องทางอุดมการณ์ในสังคมไทย” ซึ่งเกี่ยวกับเอกลักษณ์ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์. การเปลี่ยนแปลงทาง

สังคมในเชิงทฤษฎีได้ถูกพิจารณาอีกครั้งในบทที่ 7. ส่วนบทสุดท้ายเป็นการอภิปรายเรื่อง “พุทธศาสนากับการแสวงหาของคนรุ่นใหม่” ซึ่งจะไม่ให้ข้อสรุปอะไรที่ชัดเจนบ้างเลย แต่เราก็อาจจัดมันเข้ากับเรื่องของเอกลักษณ์ตอนต้นได้ในแง่ที่ว่า พุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของเอกลักษณ์ไทย และความสัมพันธ์กับคนรุ่นใหม่ของสังคม.

ยังมีศัพท์อีกคำหนึ่งที่เรากำลังทำความเข้าใจจากหนังสือ คือ “คนรุ่นใหม่”. ในบทสรุปผลการประชุมได้ให้ความหมายโดยสรุปว่า :

“...คนรุ่นใหม่คือคนที่ยังสนใจ ยังร่วมแรงร่วมใจเผชิญหน้ากับปัญหาต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่.. ใครก็ตามที่สนใจและพร้อมที่จะร่วมลงมือแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ คน ๆ นั้นก็ยังไม่ยอมเสมอแม้ว่าจะมีอายุยาวนานมากแล้วก็ตาม...” (น.107)

อย่างไรก็ดี ในบทอภิปรายเรื่องที่ 8 ได้มีการตั้งคำถามถึงความหมายของคำนี้ อีก และพระราชวรมนได้ให้ความเห็นว่า :

“...แม้แต่คำว่าคนรุ่นใหม่ ก็ยังไม่มีการให้ความหมายที่ชัดเจน...อาตมาก็นึกถึงว่าคนรุ่นใหม่ก็คือใคร คือคนทั่วไปเท่าที่เวลาพูดถึงจะมองไปที่ อันที่หนึ่ง เรื่องของการเกิดก่อนเกิดหลัง เรื่องของวัยเรื่องของอายุ คือมองไปที่คนที่เกิดทีหลัง ๆ เป็นคนรุ่นใหม่...ขั้นที่สองก็คือคนที่เข้าถึงระบบการอะไรใหม่ ๆ โดยเฉพาะระบบการศึกษา ระบบค่านิยม ระบบทั้งสองนี้เป็นระบบที่สำคัญมาก คนแม้เกิดขึ้นในสังคมนี้ แต่ถ้าไม่เข้าถึงระบบเหล่านี้แล้ว ก็อาจจะไม่เป็นคนรุ่นใหม่ก็ได้...(ระบบใหม่ ๆ นี) ก็มักจะไปสัมพันธ์กับเรื่องที่มาจากตะวันตก...กระแสจากตะวันตกเข้ามากระทบกับของไทยที่มันมาแต่เดิม ดังนั้น ไม่ว่าคนรุ่นใหม่หรือคนรุ่นเก่าที่มีอยู่ในเมืองไทยปัจจุบัน ล้วนได้รับผลกระทบจากกระทบนั้น เพียงแต่กระทบกันคนละคราวคนละลอกกาลสมัยเวลาที่มันกระทบมันต่างกัน ส่วนที่มันกระทบก็ต่างส่วนต่างที่กันบ้าง ผลที่กระทบก็เลยได้คนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ขึ้นมาดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้” (น.279-82)

สำหรับข้อพิจารณาของเราในที่นี้ ขอให้ถือว่าคนรุ่นใหม่ มีลักษณะต่าง ๆ ตามที่เสนอข้างบน.

2. การทบทวน

ในตอนนี เราจะพยายามพิจารณาประเด็นสำคัญบางอย่างของปัญหาวิกฤตการณ์เอกลักษณ์ไทย เรื่องที่ควรได้รับการทบทวนก็คือ

- (1) ความหมายของเอกลักษณ์และเอกลักษณ์ของบุคคล
- (2) มิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคม
- (3) วิกฤตการณ์เอกลักษณ์ไทย

2.1 ความหมายของเอกลักษณ์และเอกลักษณ์ของบุคคล

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึง “เอกลักษณ์” ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็เข้าใจกันว่าหมายถึงลักษณะเฉพาะตัวของสิ่งนั้น ซึ่งทำให้มันเป็นสิ่งนั้น ไม่ใช่สิ่งอื่น แต่นี้หมายความว่าอะไรจริง ๆ ? ยกตัวอย่างเช่น วัตถุอย่างหนึ่งคือ โต๊ะ เอกลักษณ์ของ “โต๊ะ” คืออะไร ? เราจำเป็นต้องกำหนดเฉพาะโต๊ะตัวนี้ หรือต้องรวมตัวอื่น ๆ ด้วยที่เรียกว่า “โต๊ะ” โต๊ะตัวนี้อาจต่างจากตัวอื่นที่ทำได้ด้วยวัสดุต่างกัน ขนาด รูปร่าง น้ำหนักก็ต่างกันรวมทั้งการใช้มันในโอกาสต่าง ๆ กันด้วย แล้วอะไรทำให้ “โต๊ะ” เป็น โต๊ะ ?

การพิจารณาถึงกฎเกณฑ์ของเอกลักษณ์ในทางตรรกวิทยาบอกเราว่า (ก) คือ (ก) ดังนั้น โต๊ะก็คือ โต๊ะ ซึ่งไม่ช่วยให้เราเข้าใจได้ดีขึ้น

นี่จะเป็นปัญหาพื้นฐานข้อแรกที่เราต้องพิจารณา หากจะมองถึง แก่น ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อย่างไรก็ดี ตัวอย่างนี้เป็นเรื่องของวัตถุ โดยที่เราพยายามจะระบุเอกลักษณ์ของมันอย่างปรนัย ปัญหาเอกลักษณ์ของมนุษย์มีข้อแตกต่างออกไป

ด้วยเหตุผลสำคัญที่สุดคือ มนุษย์สามารถสำนึกถึงตัวเองได้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติส่วนตัวที่วัตถุไม่มี ด้วยเหตุนี้ เราจึงสามารถพิจารณาเอกลักษณ์ของบุคคลหนึ่งได้จากความรู้ที่นึกคิด ส่วนตัวของเขาเอง

แน่นอนว่า การกล่าวถึงเอกลักษณ์ของบุคคลเป็นเรื่องค่อนข้างยุ่งยาก เอกลักษณ์ของบุคคลหนึ่ง มิได้หมายถึงเพียงแค่ ชื่อ, บวก อาชีพ, บวก ฐานะทางสังคม-เศรษฐกิจ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่เขาอยู่ในชุมชนของเขาเท่านั้น เมื่อเรายอมรับว่ามนุษย์สามารถจะสำนึกถึงตัวเองได้ เอกลักษณ์ของบุคคลก็ต้องรวมถึง ความรู้สึกส่วนตัว (subjective sense) ถึงการดำรงอยู่ต่อเนื่องและความทรงจำที่สอดคล้องกันมา ความรู้สึกนี้แสดงถึงความเป็นอันเดียวและความต่อเนื่องในฐานะที่เป็นบุคคลหนึ่ง เป็นการที่บุคคลสำนึกถึงตัวเขาเองว่า “นี่คือตัวฉัน !” นี่เป็นทัศนคติอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อมันมาถึงตัวเขาแล้ว เขาจะรู้สึกกับตัวเองอย่างลึกซึ้งที่สุด กระตือรือร้น และเต็มไปด้วยชีวิตชีวา

แต่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์เรายังต้องไปไกลกว่านั้นอีก สำหรับบุคคลหนึ่ง นอกจากเขาจะมีเอกลักษณ์ส่วนตัวซึ่งเป็นการตระหนักว่าเขาคือเขา ไม่ใช่คนอื่นแล้ว เขายังร่วมอยู่ใน “เอกลักษณ์ของมนุษย์” เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสิ่งอื่น ๆ ทั้งปวง กล่าวตามภาษาที่ใช้กันทั่วไป “เอกลักษณ์ของมนุษย์” ก็คือ “ความเป็นมนุษย์” ซึ่งเป็นแก่นของชีวิตคนเรานั้นเอง และความสามารถที่จะสำนึกถึงตัวเองก็เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของแก่นแท้ความเป็นมนุษย์นี้ ความรู้สึกถึงเอกลักษณ์ส่วนตัวย่อมสัมพันธ์กับแก่นแท้นี้ แม้ว่าเราจะไม่มีข้อเชื่อมโยงทางเหตุผล (ตรรกวิทยา) โดยตรง (1) เราอาจเข้าใจเรื่องนี้ได้ง่ายขึ้นด้วยการแบ่งชีวิตออกเป็นสองส่วน คือ แก่นแท้กับการดำรงอยู่ แก่นแท้เป็นสิ่งที่สากลที่ทุกคน

มีอยู่ร่วมกัน แต่การดำรงอยู่อาจแตกต่างกันออกไปด้วยเงื่อนไขของตัวบุคคลเองและภายนอก เมื่อกล่าวถึงเอกลักษณ์ส่วนบุคคล เราจึงต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องของการดำรงอยู่ ซึ่งผันแปรเปลี่ยนแปลงได้

ทัศนะเช่นนี้ สอดคล้องกับของพระศรีวิสุทธิโมลี ซึ่งพิจารณาเรื่องเอกลักษณ์ตามหลักอนัตตา ท่านกล่าวว่า :

“...เมื่อว่าตามหลักอนัตตา ตัวของเอกลักษณ์เอง เราก็เห็น ได้ว่า มันไม่มีตัวตนของมันเอง ที่ว่าไม่มีตัวตนของมันเองก็เพราะมันประกอบขึ้นจากเหตุปัจจัยมาปรุงแต่งให้มันมีรูปร่างลักษณะอย่างนั้น การที่ว่ามันไม่มีตัวตนนั้นแหละ มันจึงเปลี่ยนแปลงได้...” (2)

1. การตระหนักถึงข้อจำกัดของการใช้เหตุผลของมนุษย์ในแง่นี้ เป็นเรื่องที่สำคัญมาก คำสอนของบรมศาสดาทั้งในโลกตะวันตกและตะวันออกต่างเห็นพ้องกันในเรื่องนี้ เช่น ในศาสนาคริสต์, อิสลาม และพุทธ ทั้งสามต่างพัฒนาวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่สัจธรรมของชีวิต ซึ่งอยู่เหนือระดับการคิดด้วยเหตุผล เช่น หลักกรรมฐานในพุทธศาสนา
2. ปาฐกถาพิเศษโดย พระศรีวิสุทธิโมลี, “เอกลักษณ์ของสังคมไทยในอนาคต”, ‘ตีพิมพ์ใน บันทึกการสัมมนาเรื่อง เอกลักษณ์ของสังคมไทยในอนาคต, (สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมจัดพิมพ์, 2515), น. 221-2.

2.2 มิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคม

ดูเหมือนเราจะเผชิญกับคำถามพื้นฐานแบบเดิมอีกครั้งว่า เมื่อกล่าวถึงเอกลักษณ์ของสังคมหนึ่ง (เช่น สังคมไทย) เราหมายถึงอะไรจริง ๆ ? ข้อสรุปข้างต้นจากหนังสือ วิฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ ไม่ได้บอกเราอย่างชัดเจนว่าเอกลักษณ์ของสังคมไทยคืออะไร หากเอกลักษณ์หมายถึงลักษณะเฉพาะ คำตอบเดียวสำหรับลักษณะเฉพาะที่เป็น “เอก” ของสังคมไทย ก็คงจะเป็น “ความเป็นไทย” ซึ่งไม่ได้ช่วยให้เข้าใจมากขึ้นเลย (3)

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้ว เมื่อกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของสังคมไทย เราก็มักคิดถึง วัฒนธรรม ซึ่งสืบทอดมาจากอดีต (อันที่จริง ความคิดเช่นนี้ก็มีปัญหา เพราะสังคมไทยในอดีตก็รับอารยธรรมหลายอย่างจากภายนอกด้วย) แต่เราต้องตระหนักว่า วัฒนธรรมไม่ได้หมายถึงเพียงแค่ส่วนที่เป็นทางศิลปะ เพราะในความเป็นจริงนั้น มันแผ่ซ่านเข้าไปในทุกส่วนของชีวิตทางสังคม (ตัวอย่างเช่น ความคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมือง) ดังนั้นในที่นี้ เราจะใช้ความหมายอย่างกว้าง ซึ่งรวมถึงชีวิตทางสังคมทุกด้าน

ตามความหมายในแง่กว้าง วัฒนธรรมหมายถึงวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสืบกันมา รวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้าง ถ่ายทอด สะสมและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอาจอยู่ในรูปของความรู้ การปฏิบัติและความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ตามความหมายนี้ เมื่อพิจารณาอย่างเฉพาะเจาะจง ก็จะพบว่า วัฒนธรรมก็คือความรู้สึกรักและปฏิบัติของมนุษย์เอง มันไม่ใช่อะไรอื่น นอกจาก ชีวิตของเขาเอง มันเป็นชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มนุษย์สร้างวัฒน-

ธรรมขึ้นมาจากชีวิตของเขา สปิริดของเขา และเพื่อตัวเขาเอง เราจะพบสปิริดต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในภาษา ขนบธรรมเนียมสถาบันงานศิลป์ และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งภายนอก และจะพบชีวิตของวัฒนธรรมในตัวเราเองด้วย ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า ชีวิตของวัฒนธรรมหมายถึงชีวิตของมนุษย์เอง

เราจึงพบมิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคม ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างเอกลักษณ์ส่วนบุคคลกับเอกลักษณ์ของสังคม จะไม่มีข้อเชื่อมโยงทางเหตุผลที่ชัดเจนโดยตรง แต่เมื่อพูดถึงเรื่องวัฒนธรรม เราก็สามารถเห็นความใกล้ชิดระหว่างบุคคลกับสังคมของเขาได้ ยิ่งกว่านั้น เราก็เข้าใจได้ชัดเจนขึ้นว่าเอกลักษณ์ของบุคคลมีแง่มุมทางสังคมในฐานะที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ด้วย ทุกสังคมมีตัวแทนและวิธีการแบบต่าง ๆ ที่จะอบรมสั่งสอนสมาชิกรุ่นใหม่ให้เป็นคนของสังคม เป็น “คนดี” แบบที่สังคมต้องการ ตัวแทนระดับพื้นฐานก็คือ ครอบครัวและโรงเรียน

สำหรับความสำคัญของการพิจารณามิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคมนี้ ขอให้พิจารณาทัศนะของพระศรีวิสุทธิ-โมลีอีกครั้ง :

“อีกอย่างหนึ่งที่อาจพบเห็นที่สำคัญคือ นอกจากเราจะมาพิจารณาในแง่ของเอกลักษณ์ที่เป็นส่วนรวมของชาติไทยแล้ว เราจะต้องพิจารณาเอกลักษณ์ของเราแต่ละคนด้วย ไม่ใช่ว่าพัฒนาแต่เอกลักษณ์ส่วนรวมไป ผลที่สุดตัวคนแต่ละคนเอง ชีวิตหมดความหมาย... เพราะฉะนั้นนอกจากเราจะคำนึงถึงเอกลักษณ์ส่วนรวมของชาติไทยในอนาคตแล้ว เราจะต้องให้เกิดความกลมกลืนภายในขึ้นด้วย คือเอกลักษณ์ที่ดีที่แท้จริงของชาติจะต้องเป็นผลรวมของเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคล ที่เขาทำให้นั้นมันขึ้นแก่กันด้วยความพร้อมของเขาเอง เอกลักษณ์ของส่วนรวม ที่แต่ละคนมีชีวิตที่มีความหมาย ด้วยความพร้อมของเขาเอง จึงจะเป็น

เอกลักษณ์ที่มีคุณค่า ควรสร้างขึ้น...” (4)

ถึงตอนนี้ เราต้องไม่ลืมว่ามิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคม เป็นเรื่องของภาวะ การดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งมนุษย์เป็นผู้รับและถ่ายทอดตลอดจนแก้ไขเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมต่าง ๆ แต่ในเรื่องของแก่นแท้ของความ เป็นมนุษย์ เขาเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์-ชาติทั้งปวง อันประกอบด้วยศักยภาพต่าง ๆ แบบมนุษย์ ดังนั้น ในการพิจารณา มิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคมอย่างครบถ้วน เราจึงต้องดูทั้งสองแง่

ในปาฐกถาเรื่อง “เอกลักษณ์ไทยในสังคมสมัยใหม่” วิศิษฐ์ วิงวัญ ได้เสนอแนวการพิจารณาเรื่องเอกลักษณ์ในการทำงานที่คล้ายคลึงกันนี้ เมื่อเขากล่าวว่า :

“...ในขณะที่เอกลักษณ์ทางอุดมการทางสังคม เป็นเอกลักษณ์ในความหมายเฉพาะ คือของยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง และท้องถิ่นหนึ่ง แต่

3. การพยายามกำหนดเอกลักษณ์โดยยึดกับ “ความเป็นหนึ่ง” เป็นแนวความคิดที่นอกจากจะผิดพลาดแล้ว ยังเป็นอันตรายด้วย เสน่ห์ จามริก ได้ชี้ให้เราเห็นอย่างชัดเจนในแง่ที่ว่า : “...ผมพยายามที่จะหลีกเลี่ยงคำว่าเอกลักษณ์ ผมไม่ค่อยจะสบายใจนัก เพราะคำว่าเอก ผมมักคิดว่า เป็นหนึ่ง ถ้าเราพยายามที่จะพูดถึงเอกลักษณ์แล้วแนวมโนในสังคมไทยหรือประเพณีนิยมในความคิดของคนไทยจะต้องพูดถึงอะไรเป็นหนึ่งเสมอ แล้วก็ต้องมีอะไรที่เหมือนกัน ถ้าไม่เหมือนกัน ก็จะต้องทำให้เหมือนกัน พูดง่าย ๆ ก็คือว่า เราไม่ยอมรับคุณค่าของความคิดเห็นที่ต่าง ๆ กัน หรือแม้กระทั่งผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน....ตราบดีที่เรายังไม่ยอมรับรับรองในสภาพความจริงข้อนี้แล้ว ผมเข้าใจเหลือเกินว่าความเข้าใจในชีวิตของสังคมไทยนั้น แทนจะเป็นความราบรื่น มันจะเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง.... เพราะฉะนั้น อนาคตของสังคมไทยนั้น จะไม่ใช่เป็นอนาคตที่จะยึดกับความเป็นหนึ่ง แต่เป็นลักษณะของการแบ่งแยก การยอมรับวิถีชีวิตผลประโยชน์ซึ่งควบคู่ไปกับการพัฒนา...” (ปาฐกถาเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงและอนาคตของสังคมไทย”, ใน เพิ่งอ้าง, น. 108-9)

4. พระศรีวิสุทธิโมลี, ใน เพิ่งอ้าง, น. 225

เอกลักษณ์ในทางศาสนา กลับหมายถึงจุดรวมที่มีอยู่ในมนุษย์ทุกยุคทุกสมัยทุกถิ่นที่ ถ้าตอบอย่างกำปั้นทุบดินต่อคำถามที่ว่า เอกลักษณ์ของมนุษย์ในทางศาสนาคืออะไร ก็ต้องตอบว่า มนุษย์มีโลก โกรธ หลง ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความเลวร้ายนานัปการขึ้นในสังคม ถ้าถอนโลก โกรธ หลง เสียได้ มนุษย์ก็จะค้นพบอิสรภาพ และยังให้เกิดความผาสุกขึ้นแก่สังคม” (น. 58)

คำว่า “เอกลักษณ์ในทางศาสนา” ที่เขาใช้ มีความหมายเช่นเดียวกับ “แก่นแท้ของความเป็นมนุษย์” ในที่นี้ อย่างไรก็ดี ตัวอย่างที่เขาใช้คือ ความโลภ โกรธ หลงนั้น เป็นลักษณะซึ่งสัมพันธ์กับการดำรงอยู่มากกว่าแก่นแท้ หากถือว่าแก่นแท้ของมนุษย์ในพุทธศาสนาคือความเป็นพุทธะ ซึ่งเป็นความสมบูรณ์ของชีวิต

อีกทัศนะหนึ่งที่ควรพิจารณาเกี่ยวเนื่องกันคือ ความคิดของ วิโรจน์ พรหม-อ่อน เขาเน้นที่แก่นแท้ของชีวิตทำให้มองข้ามปัญหาระดับการดำรงอยู่ เช่นที่เขากล่าวว่า :

“สำหรับตัวผม ผมไม่รู้เลยว่าจะต้องแสวงหาเอกลักษณ์ไทยไปทำไมกัน ผมแสวงหาชีวิต ผมคิดว่าเอกลักษณ์น่าจะเป็นผลสะท้อนของชีวิต...” (น. 81)

นี่เป็นการมองระดับลึก ซึ่งค่อนข้างสุดโต่ง และต่างจากการมองแง่ระดับของเขา

จากกรอบแนวคิดดังกล่าวของเรามีสิ่งสืบเนื่องซึ่งควรระบุไว้ในตอนนี้เลย ว่า การมองมนุษย์เป็นสองแง่คือ แก่นแท้ของชีวิต กับ การดำรงอยู่นั้น เป็นพื้นฐานของแนวคิดเรื่อง “ความแปลกแยกของชีวิต” กล่าวคือ ถ้าภาวะการดำรงอยู่ของมนุษย์ไม่สอดคล้องกับแก่นแท้ของเขา ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาศักยภาพต่างๆ ของเขาสู่ชีวิตที่สมบูรณ์ ไม่เอื้อหนุนความคิดและการกระทำอย่างมีสติสำนึก มีเป้าหมาย และเป็นอิสระ ภาวะการดำรงอยู่

เช่นนั้น ก็คือ ความแปลกแยก เป็นการดำรงอยู่ที่แตกแยกจากแก่นแท้ของชีวิตเอง⁽⁵⁾ เฉพาะการมองปัญหาในลักษณะนี้เท่านั้น ที่เราจะสามารถเสนอ “เอกลักษณ์ที่ควรจะเป็น” ได้ ดังที่มีผู้เสนอไว้ในหนังสือ เราจะพิจารณาแนวคิดเหล่านี้ว่าเป็นรูปธรรมในตอนต่อไป

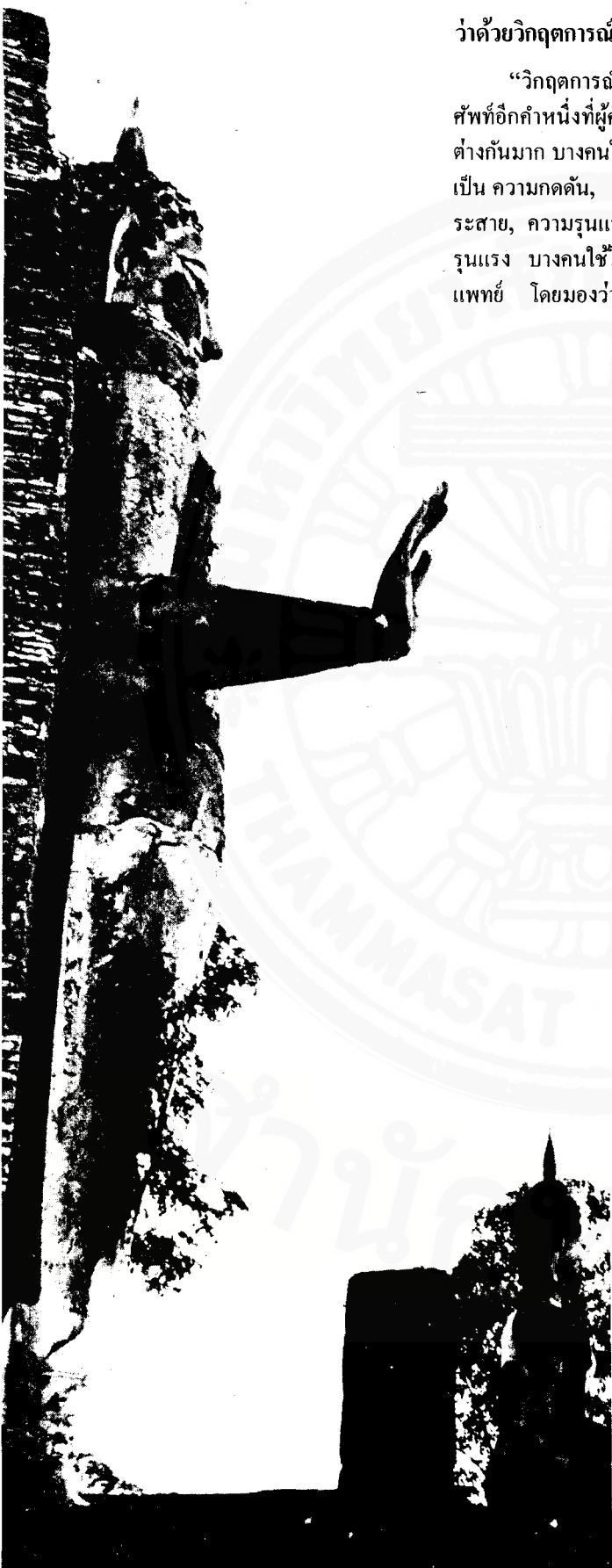
2.3 วิฤตการณ์เอกลักษณ์ไทย

ในตอนที่แล้ว เราได้พยายามวางโครงร่างการพิจารณาปัญหาเอกลักษณ์ทางสังคม ข้อเสนอของเราก็คือ ด้วยสมรรถภาพความสำนึกถึงตัวเอง บุคคลสามารถคิดถึงเอกลักษณ์ของเขาได้ และเมื่อบุคคลอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์อันประกอบด้วยแก่นแท้ของชีวิต และภาวะการดำรงอยู่ทั้งโดยส่วนตัวและทางสังคม เรา

จึงพบมิติของมนุษย์ในเอกลักษณ์ทางสังคม และเอกลักษณ์นี้สามารถระบุได้ด้วยวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ โดยส่วนรวมของสังคม ซึ่งสะท้อนภาพโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองด้วย

คงไม่จำเป็นที่จะพยายามระบุลักษณะเฉพาะของ “เอกลักษณ์ไทย” กันในตอนนี้อีก หนังสือ วิฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ได้ให้ภาพทางวัฒนธรรมจำนวนหนึ่ง ซึ่งคงจะช่วยให้เข้าใจได้เพียงพอในเบื้องต้น ดังนั้นในตอนนี้อย่าให้เราหันมาหาปัญหาของ วิฤตการณ์

5 . ดูเปรียบเทียบทัศนะของ พระประชา ปสนธมโม (บทที่ 8); Karl Marx, *Economics and Philosophical Manuscripts* ; ผมได้ศึกษาทัศนะเรื่องนี้ของมากซ์ใน, ความคิดทางวิทยาศาสตร์ของคาร์ลมากซ์ (ยังไม่ตีพิมพ์)

ว่าด้วยวิกฤตการณ์

“วิกฤตการณ์” คืออะไร ? นี่เป็นศัพท์อีกคำหนึ่งที่ผู้ศึกษามีความเห็นแตกต่างกันมาก บางคนใช้มันในความหมายที่เป็น ความกดดัน, ความโกลาหลระส่ำระสาย, ความรุนแรง หรือ ศักยภาพที่จะรุนแรง บางคนใช้ในความหมายทางการแพทย์ โดยมองว่ามันเป็น “จุดเปลี่ยน-

แปลง” ระหว่างการเปลี่ยนแปลงที่ราบรื่นกับไม่ราบรื่นในร่างกาย แนวคิดนี้ใช้กันทั้งในประวัติศาสตร์, สังคมวิทยา, รัฐศาสตร์ และ จิตวิทยา

เนื่องจากความหมายอันหลากหลายของศัพท์ จึงเป็นการยากที่จะสร้าง “ความรู้ที่เป็นระบบ” เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมแบบนี้ขึ้นมา อย่างไรก็ตาม เพื่อช่วยให้เข้าใจได้ชัดเจนขึ้น ข้อพิจารณาข้างล่างนี้คงเป็นประโยชน์เพียงพอ⁶

1. วิกฤตการณ์มักเป็นจุดเปลี่ยนแปลงในกระแสเหตุการณ์และการกระทำ
2. วิกฤตการณ์เป็นสถานการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งต้องการให้มีผู้เข้าร่วมกระทำการอย่างสูง
3. วิกฤตการณ์มักถูกถามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของเรื่องราวและบุคคลที่เกี่ยวข้อง
4. วิกฤตการณ์มักตามมาด้วยผลลัพธ์ที่สำคัญ ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงอนาคตของผู้เกี่ยวข้อง
5. วิกฤตการณ์มักเป็นจุดรวมของเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นผลให้เกิดสถานการณ์แบบใหม่
6. วิกฤตการณ์ก่อให้เกิดความไม่แน่นอนในการจัดการกับสถานการณ์และการหาทางแก้ไข
7. วิกฤตการณ์ลดทอนการควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น
8. วิกฤตการณ์ปลุกเร้าความเร่งด่วนมากขึ้น ซึ่งมักก่อความกดดันและวิตกกังวลในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง
9. วิกฤตการณ์เป็นสถานการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งข้อมูลข่าวสารที่เคยให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องนั้น มักจะไม่เพียงพอ
10. วิกฤตการณ์ก่อให้เกิดความกดดันด้านเวลาแก่ผู้เกี่ยวข้อง

6. A Wiener and H. Kahn, *Crisis and Arms Control*, (New York : Hudson Institute, 1962)

11. วิกฤตการณ์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
ขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้อง
12. วิกฤตการณ์เพิ่มความตึงเครียดในหมู่
ผู้เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะวิกฤตการณ์
ทางการเมืองระหว่างชาติ

ข้อพิจารณาเหล่านี้ช่วยให้เราเห็น
ภาพของ “วิกฤตการณ์” ได้ชัดเจนขึ้น
ทั้งในแง่ของสถานการณ์เองและผู้เกี่ยวข้อง

ในส่วนที่เกี่ยวกับมิติของมนุษย์ใน
เอกลักษณ์ทางสังคม ทฤษฎีเอกลักษณ์
ทางจิต-สังคม (Psycho-social identity)
ของ อิริคสัน⁷ สามารถเสริมภาพขึ้นอีก
สมมติฐานของทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญ
กับระบบคุณค่า (ค่านิยม) แบบประเพณี
(Traditional values) ซึ่งเป็นหลักของระ-
เบียบสังคม และจะมีผลต่อบุคคลที่กำลัง
เติบโตขึ้นมาในการจะแสดง “บทบาท”
ที่เหมาะสมในสังคม เมื่อเอกลักษณ์ของ
บุคคลเกี่ยวข้องกับความรู้สึกส่วนตัวของ
เขาเอง ทฤษฎีเอกลักษณ์ทางจิต-สังคม
จึงขึ้นอยู่กับผลรวมภายในตัวบุคคลกับ
บุรณภาพของบทบาทของตนในสังคม
ซึ่งมีเป้าหมายที่การประกอบกันเข้าอย่าง
สมบูรณ์ ในขณะที่สังคมก่อหุนเอกลักษณ์
ของบุคคลในแง่ บุคคลก็ต้องให้
พลังและความซื่อสัตย์ภักดีแก่สังคมด้วย
เป็นการรับรอง เอกลักษณ์ทางจิต-สังคม
ในแง่ส่วนตัวบุคคลและส่วนรวมนี้ จะมุ่ง
ไปที่ เอกภาพทางอุดมการณ์ กระบวนการนี้
สำคัญมากสำหรับคนรุ่นใหม่ ๆ ผู้เป็น
สมาชิกของสังคมในแต่ละขณะ เพราะ
หากมันล้มเหลว ก็จะปรากฏ “วิกฤตการณ์
ทางเอกลักษณ์” ขึ้น

วิกฤตการณ์เอกลักษณ์ไทย

ข้อนำแปลกอย่างหนึ่งของหนังสือ
วิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ คือ ไม่มีการพูด

ถึงเรื่องวิกฤตการณ์ในเนื้อหาของหนังสือ
โดยตรงเลย เพียงปรากฏใน “บทกล่าวนำ”
ของ กุลชีพ วรพจน์ อย่างไรก็ดี ข้อพิจารณา
บางประการของเขาสอดคล้องกับของเรา
ในที่นี้ เช่น :

“...เมื่อหาและขอบเขตของการพิจารณา
ปัญหาเอกลักษณ์ได้ก้าวพ้นจากพรมแดนทาง
ด้านวัฒนธรรมและจริยธรรมไปสู่การมองปัญหา
ในเชิงสังคมด้วย” (บทกล่าวนำ, 6)

นอกจากนี้ ดูเหมือนกุลชีพจะเห็น
ว่าเอกลักษณ์เป็นเรื่องของคุณค่าหรือความ
หมาย เพราะฉะนั้น เขาจึงมองปัญหาเอก-
ลักษณ์ว่า :

“...ไม่ว่าการแสดงตัวของปัญหาจะ
ออกมาในรูปใด ก็ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความ
สับสน, สงสัย ไม่แน่ใจว่าจะไรคือคุณค่าที่แท้
จริงของตนและสังคม และจะกำหนดวิถีชีวิต
ของตนเองหรือสังคมอย่างไรดี จึงจะมีความ
หมายที่สุด” (บทกล่าวนำ, 4)

ในทัศนะของเรา การ “มีความ
หมายที่สุด” นี้ หมายถึง การที่วิถีชีวิต
ของบุคคลและสังคมสอดคล้องกันกับ
แนวทางตอบสนองแก่นแท้ของชีวิตและ
เพื่อชีวิตที่ดี

แทบทุกทัศนะที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ
ต่างกล่าวถึงปัญหาด้านต่าง ๆ ของสังคม
ไทย ซึ่งมีจุดใหญ่อยู่ทั้งที่ลักษณะของ
สังคมไทยเองและการรับอารยธรรมตะวัน
ตกในระยะหลัง

เมื่อเทียบกับภาวะต่าง ๆ ในปัจจุบัน
อดีตของสังคมไทยดำเนินไปในลักษณะที่
มั่นคงกว่าและเรียบง่ายกว่า แม้ว่าสังคม
โบราณ (ในประวัติศาสตร์ไทย เราอาจจัด
ว่าเป็นสังคมตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงช่วง
รัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนที่ไทยจะเข้า
ร่วมในวงการค้าระหว่างประเทศในปี
ค.ศ. 1855) จะเป็นสังคมปิด ซึ่งทุกคนมี
ฐานะที่ตายตัวอยู่ในระเบียบสังคมซึ่งมี

โอกาสเลื่อนชั้นน้อยมาก จักรวรรดิและ
ความหมายของชีวิตสามารถเข้าใจได้
ง่าย ๆ ด้วยคำตอบของสถาบันศาสนาและ
ประเพณี แน่แน่นอนว่า ในสังคมโบราณก็
ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นบ้าง แต่การ
เปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ไม่ได้กระทบถึง
รากเหง้าของสังคมจริง ๆ มันเป็นไปอย่าง
เชื่องช้าและกระทบกระเทือนชนบางชั้น
บางกลุ่มเท่านั้น มิได้กระทบถึงสภาพทั่ว
ไป

อุดมการณ์ของสังคมไทยโบราณนั้น
เป็น ระบบสมมติเทพเทวราช ดังคำกล่าว
ของ สุนทรภู่ ศิวรักษ์ จนกระทั่ง “ครั้น
มาถึงรัชกาลที่ 4 นี้แหละครับที่ตะวันตก
เริ่มเข้ามาทำทลายในทางเอกลักษณ์ของ
เรา เราเริ่มต้นตัวมากขึ้น...เราจึงเริ่มหัน
มาหาอุดมการณ์ หาเอกลักษณ์ของเราเอง
มากขึ้น...” (สุนทรภู่, น. 130-1) ควบคู่
กับอุดมการณ์ทางสังคมแบบนี้ ก็คือ อุดม-
การณ์ทางศาสนา “แบบพราหมณ์เข้ากับ
พุทธ” (สุภา, น. 148) อย่างไรก็ดี อุดม-
การณ์เหล่านี้ก็ไม่อาจสนองภาวะการดำรง
อยู่ของคนทั่วไปได้ ดังตัวอย่างจาก กบฏ
ไพร่ ซึ่งเกิดขึ้นหลายครั้งในสมัยนั้น

หากเราถือว่า อุดมการณ์แสดงถึง
เอกลักษณ์ทางสังคม อุดมการณ์ดังกล่าวก็
เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยโบราณ เมื่อ
เผชิญกับความแตกต่างทั้งประเภทและ
ระดับในแทบทุกด้าน ระหว่างชาวไทยเอง
กับตะวันตก ความสำนึกถึงการดำรงอยู่
ของตัวเองก็เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ดูเหมือน
ช่วงรัชกาลที่ 4 นั้นก็เป็นจุดเริ่มของวิ-
กฤตการณ์เอกลักษณ์ไทยในครั้งนั้นตาม

7. Erik Erikson, *Young man Luther* (1958)
; Identity and the life Cycle, *Psycholo-
gical Issues* 1, No. 1 (1959)
ดูตัวอย่างการใช้แนวคิดเรื่องเอกลักษณ์ในการศึกษา
ปัญหาทางการเมืองใน Lucian Pye, *Politics,
Personality and Nation Building :
Burma's Search for Identity* (1962)

ลักษณะของ “วิกฤตการณ์” ดังกล่าวแล้ว และก็ปรากฏความพยายามสืบเนื่องต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5-7 ซึ่งมีการเตรียมการสู่อุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” (สุลักษณ์, น. 131-8)

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ควรพิจารณาในตอนนี้นั้นก็คือ เมื่อเราถือว่าอุดมการณ์ของสังคมแสดงถึงเอกลักษณ์ของมัน คำถามที่ตามมาก็คือ เราควรถือว่าอุดมการณ์เป็น จุดหมายในตัวเอง หรือเป็น วิธีสู่สิ่งอื่น? จากการมองแง่มุมของมนุษย์ เราได้พบว่าอุดมการณ์นี้อาจเป็นจุดหมายในตัวมันเองได้ หากแต่ต้องเป็นวิธีหรือเครื่องมือสู่ชีวิตที่ดีของประชาชนไม่ว่าจะเป็นแนวคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์, ประชาธิปไตย หรือ สังคมนิยม หรือแบบใดก็ตาม สุภา สิริมานนท์ ได้ให้ความเห็นในทำนองเดียวกันนี้ว่า :

“ในวิถีของการดำรงชาติ ดำรงประเทศ เป้าหมายที่แท้จริงมิได้สำคัญอยู่ที่บุคคลชั้นนำ ผู้ครองอำนาจรัฐ บุคคลจำพวกนี้ผ่านมาแล้วก็ผ่านไป ความสำคัญอันแท้จริงอยู่ที่มวลชน...” (น. 154-5)

จากการมองอุดมการณ์ในลักษณะนี้ ทำให้เราเห็นด้วยว่า อุดมการณ์เป็นสิ่งที่อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม (แม้ว่าหลาย ๆ ครั้งจะมีใช้เพื่อความผาสุกของประชาชน) อุดมการณ์สัมพันธ์อยู่กับภาวะการดำรงอยู่ซึ่งผันแปรได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ การปรับอุดมการณ์ของชาติในช่วง ร. 5-7 ดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุผลสำคัญประการหนึ่งก็คือ ความอยู่รอดปลอดภัยของชาติ หรือการสร้างอุดมการณ์แบบชาตินิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อ “สร้างชาติ” เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย อันเนื่องมาจากอิทธิพลตะวันตก เป็นสิ่งที่หลายคนตระหนักและเห็นว่าได้ก่อปัญหา

ตามมา “ในช่วงเวลาที่ผ่านมาอย่างน้อยที่สุดในช่วงครึ่งศตวรรษ อิทธิพลตะวันตกเข้ามาบีบบังคับมาก เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดแนวทางของเอกลักษณ์ไทยในทุกด้านก็ว่าได้” (น. 110) และต่อมา :

“...ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย โดยเฉพาะช่วงตั้งแต่ 2475 เป็นต้นมา เราถูกอิทธิพลบางอย่างเข้ามาครอบงำ จนเกิดความเปลี่ยนแปลงทางใจของเรา ทำให้เราทุกวันนี้สังคมไทยทุกวันนี้ไม่ได้เห็นคนเป็นคน เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเห็นว่าเป็นความจำเป็นสำหรับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงก็คือควรทำให้คนในสังคมเห็นคนเป็นคนมากขึ้น” (น. 101)

ผลลัพธ์ในแง่ลบจากการรับอารยธรรมตะวันตก ปรากฏออกมาด้านค่านิยมทางศาสนาด้วย การศึกษาที่ถูกปรับให้เป็นแบบตะวันตกส่วนมาก (ถ้าไม่ทั้งหมด เพราะเพิ่งเริ่มมีการค้นคว้าเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาไทย” กันเมื่อไม่กี่ปีนี้เอง) มีส่วนก่อผลอันนี้ ในการสนทนาเรื่อง “กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของศาสนิกและมาร์กซิสต์” วิศิษฐ์ วังวิญญู ได้เสนอความเห็นไว้ว่า :

“แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้เท่าเทียมประเทศตะวันตกนั้น ได้มาถึงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญอีกครั้ง กล่าวคือ นับแต่นั้นเป็นต้นมา คณะสงฆ์ถูกศูนย์กลางอำนาจทอดทิ้งให้อยู่ในความสับสนและงุนงงว่าจะวางตัวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมได้อย่างไรดี บ้านเมืองมีแนวโน้มไปทางทุนนิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยขาดฐานทางสติปัญญาอย่างของไทย สังคมไทยเกิดการปะทะกันระหว่างค่านิยมสองแบบอย่างเฉียบคม แต่แล้วเมื่อสถาบันใหม่ของศูนย์กลางอำนาจมีกำลังเข้มแข็งขึ้น โดยมีสถาบันการศึกษาเป็นหัวหอกสำคัญนั้น คณะสงฆ์ ความเป็นไทย และสติปัญญาอย่างของไทย ก็ต้องถอยร่นไปอย่างไม่เป็นขบวน” (น. 220)

นี่เป็นปัญหาทางคุณค่าที่สำคัญที่สุดในสังคมไทยปัจจุบัน ค่านิยมทางศาสนาแบบประเพณีกำลังเสื่อมลง และถูกแทนที่ด้วยค่านิยมใหม่ของ “วัฒนธรรมใหม่” ซึ่งอยู่บนพื้นฐานแบบตะวันตก ปัญหานี้ส่งผลถึง “คนรุ่นใหม่” อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ มันมีผลให้

“ผู้นำรุ่นใหม่บางส่วนที่อยู่ในศูนย์กลางอำนาจรู้สึก ไม่สบายใจที่ต้องเห็นสังคมไทยต้องสูญเสียคุณค่าแบบเดิมไป ก็หันกลับมาถือศาสนาพุทธด้วยศรัทธาที่เต็มเปี่ยม แต่ก็เป็นการนับถือศาสนาแบบปัจเจกนิยมที่ไม่ทำให้เกิดความขัดแย้งอะไรกับการที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปเป็นทุนนิยมมากขึ้น ส่วนผู้นำรุ่นใหม่อีกส่วนหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในศูนย์กลางอำนาจ และไม่พอใจกับความอยู่ดีศรีสุขที่เกิดขึ้นจากระบบทุนนิยม ซึ่งได้แสวงหาคำตอบของทิศทางทางเปลี่ยนแปลงจากความคิดในแนวสังคมนิยมนั้น ได้ปฏิเสธที่จะสนใจพุทธศาสนาและสติปัญญาอย่างของไทย...” (วิศิษฐ์, น. 220-1)

“คนรุ่นใหม่” ของเรากำลังสับสนตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ในด้านอุดมการณ์ทางสังคม พวกเขาซึ่งสัมผัสกับความทุกข์ร้อนของประชาชนด้วยชีวิตชีวา นับวันก็ยิ่งปัญหาข้อสงสัยกับระบบสังคมที่เป็นอยู่มากขึ้น และเมื่อเห็นว่าระบบนี้ไม่อาจให้ทางแก้ไขที่น่าพอใจได้ ก็จำเป็นต้องหาทางอื่นซึ่งต่างออกไป ความแตกต่างทางอุดมการณ์กับสังคมเดิมจึงถึงขีดระดับของความแตกแยก เช่น การที่คนหนุ่มสาวได้ผลออกจากระบบสังคมเข้าสู่กระบวนการปฏิวัติของ พทท. แม้ว่าบางคนได้กลับออกมา แต่เมื่อไม่พบคำตอบที่มีความหมายจากระบบเดิม เขาก็ต้องหาทางอื่นอีกหรือวางเฉยไปเลย

ครอบครัว ซึ่งเป็นตัวแทนทางสังคมระดับพื้นฐานที่สุด ก็ถูกผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไม่

อาจหลีกเลี่ยงได้ นี่เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีการศึกษากันนัก แต่ข้อเท็จจริงก็ปรากฏอยู่ว่า ภาพของครอบครัวไทยปัจจุบันได้ต่างไปจากเดิม หลายครอบครัวมีปัญหาความเข้าใจระหว่างพ่อ-แม่ ซึ่งไม่เข้าใจการเปลี่ยนแปลงและไม่อาจยอมรับหรือตามทันได้ กับลูก ๆ ที่มองปัญหาและใช้ชีวิตในลักษณะที่แตกต่างจากพ่อ-แม่ โดยสิ้นเชิง

พุทธศาสนา ซึ่งเป็นพื้นฐานของระบบคุณค่าแบบประเพณีที่เคยมีบทบาทอย่างสูงในอดีต ทั้งในแง่ส่วนบุคคลและสังคม ก็ประสบปัญหาหนักหน่วง ปัจจุบันนี้ คนละทิ้งศาสนาแบบประเพณีกันมาก ซึ่งหมายถึงการสูญเสียค่านิยมแบบเดิมอันสำคัญยิ่ง สิ่งซึ่งเคยให้คำตอบแก่เราในเรื่องสำคัญ ๆ ของชีวิต ตั้งแต่เรื่องกำเนิดของชีวิต, ความหมายของชีวิต, ความหมายของความดี-ชั่ว ตลอดจนจุดหมายของชีวิต -บัดนี้กำลังเสื่อมสลายหมดความสำคัญลงเรื่อย ๆ นี่เป็นปรากฏการณ์ซึ่งเรียกได้ว่า สูญนิยม (Nihilism) ในสังคมไทย ลักษณะสูญนิยมนี้ไม่เพียงแต่เป็น “ความว่างเปล่า” เท่านั้น แต่ยังถือทศนะที่ว่า ปรากฏการณ์ของมนุษย์ (human phenomena) เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่มีความหมายหรือไม่สำคัญเลย ในความเห็นของ ดร. ฟรังค์ นี่เป็นการลดทอนความหมายของชีวิต (reductionism) ⁸

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือสัญญาณบ่งถึง “วิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์” ในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งปราศจากเอกภาพทางอุดมการณ์และพื้นฐานระบบคุณค่าแบบประเพณี นอกจากนี้ เราได้เห็นปัญหามากมายของระบบสังคม-เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีกันอยู่เสมอ เช่นเดียวกับปัญหาทางการเมืองของระบอบประชาธิปไตย อุดมการณ์ทางสังคมเหล่านี้ ได้รับความชอบธรรมที่จะดำรงอยู่ก็จริง แต่มันกำลังถูกตั้งข้อสงสัยถึงประสิทธิภาพและ

ถูกท้าทายด้วยอุดมการณ์ใหม่ เอกภาพจึงสั่นคลอน ไม่น่าแปลกใจเลยที่ทุกวันนี้รัฐบาลได้เน้นย้ำถึงเรื่องความมั่นคงของชาติและมีการจัดตั้งกลุ่มบุคคลขึ้นมาทำงานเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์ไทย ปัญหาจึงมีอยู่เพียงว่า พวกเขาทำอะไร ได้แค่ไหน

การดำรงอยู่ของบุคคลภายในสภาพเช่นนี้ ก็เป็นเรื่องที่นึกคิดได้ไม่ยาก พวกเขาตกอยู่ในภาวะโดดเดี่ยว, แยกแยก, ไร้ความมั่นคงในชีวิตขั้นพื้นฐานทางจิตใจ ทางออกที่พวกเขาต้องทำจึงเป็นการหาสิ่งอื่นมาทดแทนที่ว่างนี้ เพื่อให้ชีวิตมีความหมายและคุณค่าขึ้นมา คนสมัยใหม่คิดว่าเงิน (แน่นอนว่าเกี่ยวเนื่องกับระบบทุนนิยม) เป็นหลักประกันสำหรับชีวิตได้ สิ่งที่มีค่านอกตัวกลับถูกถือเป็นจุดหมายของการกระทำ เช่นเดียวกับที่พวกเขาหลงถือสิ่งอื่น ๆ เป็นหลัก เช่นสถาบันหรืออำนาจรัฐ หากเราเห็นว่า “คุณค่าที่สำคัญในแง่ของศาสนาพุทธก็คือการให้คำตอบเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์” (พระประชา ปสนมธโม, น. 308) -ซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันของโครงสร้างส่วนบนของสังคม และยอมรับว่าสภาพการดำรงอยู่ในปัจจุบันไม่ได้เป็นไปตามหลักการของธรรมะแล้ว เราก็ต้องตระหนักว่า ภาวะการดำรงอยู่ได้ถูกฉีกขาด แยกแยกออกไปจากธรรมชาติหรือแก่นแท้ของชีวิต ซึ่งหมายถึง “ความแปลกแยก”

3. สังสัย: ทางแยก

“ธรรมชาติอันเป็นแก่นของอารยธรรมมิได้อยู่ที่ความสำเร็จทางวัตถุ แต่อยู่ที่ข้อเท็จจริงที่ว่าปัจเจกชนทั้งหลายได้เก็บรักษาอุดมคติต่าง ๆ เกี่ยวกับความสมบูรณ์ของมนุษย์ และการปรับปรุงสถานะทางสังคมและการเมืองของประชาชนและของมนุษยชาติโดยส่วนรวมเอาไว้

ในใจของเขา และในการดำรงอยู่ พวกเขาก็มีนิสัยที่จะคิดตามอุดมคติเหล่านั้น”

(อัลเบิร์ต ชไวเซอร์, Civilization and Ethics)

แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมซึ่งคิดตั้งแต่ความเจริญทางวัตถุ แต่มองข้ามวิถีทางสู่ชีวิตที่สมบูรณ์ ได้ทำให้

8. Victor E. Frankl, “Reductionism and Nihilism”, ใน A. Koestler and J.R. Smythies (eds), *Beyond Reductionism*, (London, 1969) อ้างใน E.F. Schumacher, *A Guide for the Perplexed*, (Abacus, 1978), P. 14

ฟรังค์ได้ให้ความสำคัญกับ การแสวงหาความหมายในการดำรงอยู่ของมนุษย์และเป็นจิตแพทย์ผู้หนึ่งที่วิจารณ์ปัญหาของคนที่สมัยใหม่มาก เขาคิดว่า การแสวงหาความหมายนี้ คือ สิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง ซึ่งคนศตวรรษนี้กำลังเผชิญ เมื่อคนสมัยใหม่แสวงหาความสะบายทางวัตถุโดยอาศัยเทคโนโลยีนั้น เขาได้ขาดความสัมพันธ์กับชีวิต ครอบครัว และท้องถิ่น ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่ให้ความสำคัญและแนวทางแก่ชีวิต เขาจึงตกอยู่ในความสับสนของสังคมเครื่องจักร ในขณะที่ไม่มีคุณค่า (หรือค่านิยม) ใด ๆ จะช่วยปกป้องให้รอดพ้นจากการถูกทำลายความเป็นมนุษย์และความตายอันเบ็ดเสร็จ สำหรับฟรังค์ นี่คือการปรากฏการณ์ของ “ความว่างเปล่าของการดำรงอยู่” (existential vacuum) ซึ่งหมายถึงความขาดแคลนหรือสูญเสียความหมายอันสูงสุดในการดำรงอยู่ที่จะช่วยให้ชีวิตมีคุณค่า มันเป็นสภาพความว่างเปล่าภายในตัวบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดความขัดข้องใจในการดำรงอยู่ (existential frustration)

ฟรังค์ได้เสนอทฤษฎีจิตบำบัด ซึ่งเรียกว่า นัยบำบัด (Logotherapy) งานเขียนชิ้นสำคัญของเขาชื่อ *Man's Search for Meaning: an Introduction to Logotherapy* (1962) และ *Psychotherapy and Existentialism* (1973) ในภาษาไทย ดู เฉลิมเกียรติ ฉิวฉวน, จิตบำบัดกับลัทธิในภาษาไทย ดู เฉลิมเกียรติ ฉิวฉวน, “จิตบำบัดกับลัทธิอัตถิภาวนิยม: บทแนะนำนัยบำบัด”, วารสารมนุษยศาสตร์, 10:1, มกราคม-มีนาคม 2523, น.72-92

9. ดูเปรียบเทียบกับนันทาทัศนใน M. Stein, A. Vidich and D. White (eds), *Identity and Anxiety: Survival of the Person in Mass Society*, (New York: Free Press, 1960)

ปัญหาพอกพูนและสลับซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ ชีวิตในสังคมแบบนี้จึงไร้เอกลักษณ์ที่แท้จริงและแปลกแยก วัฒนธรรมบางอย่างได้ถูกละเลย มองข้าม และบางอย่างได้ถูกทำลายลงภายใต้ “การพัฒนาแบบใหม่” เช่น สิ่งผลิตพื้นบ้านบางอย่าง การผลิตแบบที่เน้นปริมาณจำนวนมากได้เข้ามาแทนที่งานของช่างฝีมือซึ่งเน้นคุณภาพ เราต้องตระหนักด้วยว่า เอกลักษณ์จะไม่มี ความหมายเลย หากชีวิตทรุดโทรม

เราจะเข้าใจระบบสังคมปัจจุบันได้ดีขึ้นมา... ถ้าเชื่อมโยงตัวมนุษย์เข้ากับระบบส่วนรวม ถึงแม้บทความนี้จะไม่ได้เสนอคำอธิบาย “ระบบมนุษย์” แต่มันอาจไม่จำเป็น ถ้าเราตอบตัวเองว่าความเป็นตัวของตัวเอง, ชีวิตที่สมบูรณ์ในสภาวะทางสังคมและการเมือง เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา สังคมปัจจุบันได้ทำให้ชีวิตส่วนตัวและชีวิตทางสังคมของบุคคลอ่อนเปลี้ยลง คนทั่วไปรู้สึกไม่พอใจมากขึ้นกับวิถีชีวิต ความเฉยชาและเหนื่อยหน่ายก่อตัวขึ้นเงียบ ๆ ในหัวใจ เราแสวงหาความเพลิดเพลินและความหมายของการดำรงอยู่ แต่ไม่พบทางออกอันมีสาระที่เป็นไปได้ใด ๆ ภายในระบบนี้ นอกจากความพึงพอใจทางประสาทสัมผัสชั่วคราวซึ่งแสนจะผิวเผิน

เมื่อประสบกับความแปลกแยกในตัวเอง บุคคลก็สูญเสียความสัมพันธ์อันเป็นธรรมชาติกับผู้อื่นไปด้วย - เขาสูญเสียความสัมพันธ์กับชีวิต เขามองศาสนาแบบมนุษย์นิยม ที่เคยเป็นคำตอบสำหรับความหมายในการดำรงอยู่ด้วยความสงสัยไม่แน่ใจ และเมื่อไม่มีโอกาส จะได้ใคร่ครวญถึงสิ่งจะและคุณค่าต่าง ๆ ของมัน เขาก็ถูกกลืนเข้าสู่กระแส “พัฒนาการ” ของสังคม และปฏิเสธศรัทธาใด ๆ โดยสิ้นเชิง บางทีเขาอาจคิดว่านั่นเป็นการแสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง แต่เขามองข้ามความจริงง่าย ๆ บางอย่างไป นั่นคือ ความเป็นตัวของตัวเองย่อมเป็นไปไม่ได้

ได้ หากเขาไม่สามารถคิด รู้สึก และตั้งใจได้อย่างอิสระ และแท้ที่จริงแล้ว เขามิได้เป็นอิสระ เขาปฏิเสธคุณค่าแบบเดิมบนพื้นฐานของคุณค่าแบบใหม่ - คุณค่าทางวัตถุของวิถีชีวิตที่เน้น “การมี”¹⁰ เขากำลังมุ่งไปที่นั่น และในขณะเดียวกันก็สูญเสียประสบการณ์ทางอารมณ์อันลึกซึ้งไป ความสุขจึงกลายเป็นเพียงความพึงพอใจอันฉาบฉวย

ทางแก้งจึงต้องอยู่ที่การตระหนักถึงข้อจำกัดด้านต่าง ๆ ของความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตก อันเป็น “วัฒนธรรมใหม่” ซึ่งกำลังก่อตัวอย่างรวดเร็ว¹¹ แต่นั่นก็ไม่ใช่งานย้อนกลับไปหา “ความเป็นไทย” ในอดีต แล้วนำมาผสมให้ปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงการดำรงเอกลักษณ์ความเป็นไทย ซึ่งหมายถึงวัฒนธรรมเดิม เราต้องไม่คิดถึงการรักษาสถานะเดิมโดยไม่เปลี่ยนแปลง เราจำต้องยอมรับความจริงว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผันแปรได้และมันมีส่วนที่เหมาะสมกับสังคมต่างยุคสมัยกัน เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป องค์ประกอบอื่น ๆ ก็ต้องผันแปรตามแต่ประเด็นของเราอยู่ตรงที่ว่าบางส่วนของสำคัญของ “วัฒนธรรมใหม่” ของสังคมสมัยใหม่ได้บั่นทอนสปีริตของมนุษย์ ทำลายเอกภาพของอุดมการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงเอกลักษณ์ทั้งของสังคมและส่วนบุคคล ซึ่งควรเกื้อหนุนส่งเสริมกัน มันเป็นสังคมและวัฒนธรรมของความเสื่อมโทรม มันเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของความตาย เราได้เห็นสัญญาณหลาย ๆ อย่างของความตายนี้แล้ว เช่น จำนวนผู้ป่วยโรคประสาทที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ, การฆ่าตัวตาย, การใช้สุราและยาเสพติดเป็น “ความสุข” เพื่อหลุดพ้นจากชีวิตอันตึงเครียดที่ไม่น่าพอใจ, การลักลอบคัดลอกพระพุทธรูปจำนวนมากขายเพื่อเงิน ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ ถ้าเราเข้าใจว่าวัฒนธรรมย่อมมีอยู่เพื่อความเจริญผาสุกของมนุษย์ เกื้อหนุนชีวิตที่ดีของมนุษย์ เราต้องยับยั้งความตายนี้

ขณะนี้ เราจึงกำลังอยู่บนทางแยกที่ต้องตัดสินใจเลือกจะไปทางใด ทางหนึ่งคือตามกระแสของสังคมสมัยใหม่ที่ต้องประสบกับวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์และความเสื่อมโทรมของชีวิต ส่วนอีกทางหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลง หันเหออกจากเส้นทางปัจจุบัน เข้าสู่เส้นทางใหม่ - ทางที่เป็นมนุษย์มากขึ้น, ทางที่สัจจะเมตตาและความรักอยู่เคียงข้างกัน, ทางที่เกื้อหนุนชีวิตที่ดีอันเป็น “เอกลักษณ์” ที่แท้จริงและที่ควรจะเป็น มีทางออกจากปัญหานี้ได้หลายอย่าง ซึ่งต้องอาศัยความเชื่อมั่นในชีวิตและความกล้าหาญ แต่จุดสำคัญก็คือ เราต้องตระหนักถึงปัญหานี้เสียก่อน ถ้าปัจเจกชนจำนวนมากสำนึกถึงการคุกคามที่สังคมสมัยใหม่กระทำต่อชีวิตส่วนตัวและสปีริตของมนุษย์ และถ้าพวกเขาตกลงยืนยันเสรีภาพของตนที่จะหันเหออกจากแนวทางเดิม... ●

* หลังจากที่ได้จบต้นฉบับบทความนี้แล้ว ผมได้อ่านปาจารยสาร (9:2 กุมภาพันธ์ 2525) ฉบับ “คนหนุ่มสาวกับการแสวงหา” ซึ่งมีทัศนะของ “คนรุ่นใหม่” ที่ควรได้รับการพิจารณาเพิ่มเติมจากภาพในบทความนี้ด้วย จึงขอแนะนำท่านผู้อ่านที่สนใจแง่มุมนี้

10. ดู E. Fromm, To Have or To Be ?, (ABACUS, 1979)

¹¹ ข้อเสนอเช่นนี้ มิได้หมายความว่า เราควรต่อต้านหรือระงับวัฒนธรรมแบบตะวันตกทุกอย่าง หากแต่เราควรคำนึงถึงการนำสิ่งที่ค้นพบใหม่ ๆ (เช่น ด้านเทคโนโลยี) มาใช้ในทางที่ก่อชีวิตที่ดี ตัวอย่างของสิ่งที่ควรพิจารณา คือ ข้อเสนอของซูเมกเกอร์ในการใช้เทคโนโลยีระดับกลาง บนพื้นฐานของงานที่ดีเพื่อสร้างชีวิตที่สมบูรณ์ (ดู ซูเมกเกอร์, จั๊วแต่แจ้ว, สมบูรณ์, ศุภศิลป์แปล, สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2524 และงานกับคุณค่าของชีวิต, ภาวนา ยมกนิษฐ์แปล, มูลนิธิโกลด์ คัมทอง, 2524 หรือแนวการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบมากซ์นิ่ม เป็นต้น

ทัศนะของเราอาจขัดแย้งกับทัศนะที่ผลักดันความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ทัศนะอย่างหลังนี้ย่อมมองว่า การจำกัดเทคโนโลยี คือ การจำกัดจิตใจและความก้าวหน้าของมนุษย์ (ดูตัวอย่าง เช่น Ayn Rand, The New Left : The Anti-Industrial Revolution, 1971)